

РІЗДВЯНА І ВЕЛИКОДНЯ СИМВОЛІКА У ЖИВОПИСІ ТА СКУЛЬПТУРІ" ОЛЕКСІЯ І КИРИЛА ШЕВЧУКІВ." СПІВЗВУЧНІТЬ ІЗ ПОЕЗІЄЮ Б.-І. АНТОНИЧА

Олеся Пономаренко
канд. філол. наук,
стар. наук. співроб.
Національного музею
Тараса Шевченка,
м. Київ

6 липня 2017 року минуло 80 років від дня смерті одного з найяскравіших і найнезбагненніших українських поетів 1930-х років **Б.-І. Антонича**. У його поетичному світі люди, рослини і звірі для буття «рівновеликі» (за влучним висловом літературознавця **Ю. Коваліва**:

*Я розумію вас, звірята і рослини,
Я чую, як шумлять комети і зростають трави.
Антонич теж звіря сумне і кучеряве»*

(вірш «До істот зеленої зорі», 18.05.1935; зб. «Зелена Євангелія»).

Вони здатні рухатися вгору і вниз вертикаллю прадерева:

*В квітчастій скрині співний корінь,
П'янливе зілля, віск, насіння...*

(вірш «Три перстені»).

Ця скриня — антоничівська метаморфоза рідної землі, з якої проростає «співний корінь» мистецтва:

*В червоному дзбані м'ятний трунок,
Зелені краплі яворові.*

Отже, краплі або насіння прадерева — явора — уже є в сонці, яке росте і дозріває на цьому дереві. Метаморфоза сільської хати у простір нашої галактики супроводжується перетворенням сонця на птаха:

*Підноситься угору дах,
Кружляє дзбан, співає скриня.
І сонце, мов горючий птах,
І ранок, спертий на вориння*

(вірш «Три перстені»).

А це світове дерево, що припливло з правод первісного океану, оспіване українським народом у колядках і щедрівках. На ньому ростуть світила — сонце, місяць, зорі — прарідня людей (за українською міфологією).

Народні уявлення про світле небо втілені в Антоничевій поезії «Зелена Євангелія»: «Стіл ясеновий, на столі / слов'янський дзбан, у дзбані сонце / ти поклоняйся лиш землі землі стобарвній». Образ прадерева у поезії Антонича пов'язаний із весняним відродженням світу після тривалої зими:

*Лиш дуб один крізь біле море,
Дельфін рослинний, вдаль пливе
І лірою сніг-саван поре,
Віщуючи життя живе*

(вірш «Віщий дуб»).

Персонажі Антоничевого світу включені у коло-ворот буття ще й рухом по колу — кружлянням:

*Крутиться світ весняний і зелений.
Ясень співає, і серце співає.
Пісня натхненням кружля веретеном,
На веретені срібляться слова.*

За давніми міфологічними уявленнями, на світанку чи навесні народжується новий світ. Повторюваність цих явищ буття, щорічне відродження світу навесні, уявляється рухом по колу — коловоротом:

*Весна — неначе карусель,
На каруселі білі коні.*

(вірш «Зелена Євангелія»; зб. «Три літа»).

За аналогією до цього таємничого процесу постає новий світ образів митця. Вони навчають, що все живе переживає політ натхнення, ба, навіть предмети неживого світу в уяві Антонича одухотворяються, «оживають»:

*Крилата скрипка на стіні,
Червоний дзбан, квітчаста скриня...*

(вірш «Три перстені»).

Сучасні художники — батько **Олексій** (1962 р. н.) і син **Кирило** (1992 р. н.) **Шевчуки** — через наскрізні образи романтичного польоту невеличкого і непоказного птаха, через модерні образи літальних апаратів (літака, дельтаплана, аероплана, дирижабля) показують і натякають на те, що людина окрилена мрією, що вона має природний потяг до звичайного земного щастя. Візуалізація роздумів усюдисущого провінційного горобця — це грайливий алегоричний прийом, за допомогою якого автори намагаються провести глядача через складні лабіринти людського життя, певною мірою — через усвідомлення фізичних законів буття так, щоб він виніс оптимістичний досвід. Мрія звеличує свого героя, її сенс — відшукати радість і свободу, відчутти творчий порив, любов. Герой картини «Нашарування» — невеличкий сільський горобець, котрий має свій поріг сприйняття: високо він літав, залетів до міста, побачив літак у світанковому небі та й переповідає удосвіта свої враження, переживання простору, висоти, швидкості півням (чи не на сміх курам?).

Б.-І. Антонич у поетичній збірці «Три перстені» (1934 р.) проголосив, що світ природи з його законами уже сам по собі — диво, яке сприймається людиною багатозначно. Поет нашарував образ Воскреслого Христа, що визволився із плащаниці, на власні персоніфікації світанку:

*Над ранком. Зорі з вовни мряки,
Мов золоті гудзики з плаща,
Відпоре день і сім'ям маку
Розсипле солов'ям в кущах.*

(вірш «Диво»).

Поетове серце «до болю прагне дива дня».

Провісник настання нового дня, типовий птах українського села — півень — стає у Б.-І. Антонича символом і метафорою світанку:

*Ось ранок синім возом їде
І сонця сніп в село везе.
Крильми шумить червоний півень —
Снівучий з міді серп.*

(вірш «Півень»).

О. Шевчук. Нашарування. 2015 р.

Ілюзія безмежності творчого простору, тяжіння до земних утіх, до сміхової культури, пошук легкості через блазнювання, небуденна радість, особиста причетність до свята буття — основні мотиви необарокових картин Олексія Шевчука «Садівник», «Молоко туману», «Рілля», «Курка великодня», «Сон дівчини», «Сон чабана».

Садівник у саду буття ловить зелені яблука, що сиплються на нього з неба, — символ земних бажань та пізнання плотських утіх. У поезії Б.-І. Антонича «Перша глава Біблії» зі збірки «Зелена Євангелія» яблуко в руках Єви як символ первородного гріха, плоду спокуси, зірваного всупереч волі Божій з дерева Пізнання, замінене на Місяць:

*Коли із яблуні зірвала Єва Місяць,
Ураї збунтувались буйногріві леви.
Адамові сини по світі розійшлися,
Здвигаючи міста і тереми для Єви.*

Тому тут — не лише сюрреалістичне переформування простору, а й часове зрушення: настання світанку і новий виток розвитку цивілізації. Образ біблійної прародички Єви насажується новим змістом, але як символічна персоніфікація залишається по-антоничівськи незбагненим. Це уособлення таємних сил, що рухають закони буття.

О. Шевчук. Садівник

Незбагненною є і жіноча постать на картині «Червоний півник» О.Шевчука. Хто ця загадкова жінка у народному вбранні, із жовтою кульбабою в руці, що розпростерла обійми у широкому рожевому світанковому небі і чи то доглядає, чи то ловить гіпертрофічно великого червоного півника в чистому полі на тлі даленіючих будівель українського села?

Ілюзія міцності і тривкості, непроминальності миттєвостей особистого людського щастя й радощів передана художником через мотив писанок. На картині «Курка великодня» розпростерлося поле, вкрите мальовничими пагорбами у вигляді яскравих писанок. Варгаті (великі відстовбурчені) яскраві губи, повні форми тіла зображених акцентують на культі плотського.

О. Шевчук. Червоний півник

О. Шевчук. Сіноскрипт №2. Магічне скиртування, навіяне історичними спогадами та пошуками самоідентифікації. 2012 р.

Тепер підійдемо ближче до теми магічного скиртування і скульптурних сіноскриптів Олексія Шевчука. Російський і український мовознавець **О. Потебня** [Объяснение малорусских народных песен. II. Колядки и щедровки. — Варшава, 1887. — С.159] описав у XIX ст. український Різдвяний обряд моління корови. На Святвечір, перед тим, як подавати кутю, на стіл кладуть жмут сіна, на нього ставлять кутю, в яку встромляють дві биліни: одна — пастух, а друга — теля. Запалюють перед іконою свічку і моляться, щоб корови брикали. Український літературознавець і поет **М. Ільницький** зіставив цей обряд із символічними діями вірша «Село» Антонича. [Четвертий перстень. Збірник «Весни розспіваної князь». — С. 119–160]

Космогонічний мотив народження нового світу у поезії Б.-І. Антонича пов'язаний із настанням світанку, зі збільшенням світлового дня, зимовим сонцеворотом на літо і таїнствами різдвяних обрядів українського народу. Ключик до прочитання символіки Антоничевого вірша «Село» підібрав М. Ільницький, звернувши увагу на переосмислений в ньому різдвяний обряд «моління корови», здійснюваний з метою магічного впливу на приплід худоби: «Корови моляться до сонця, / що полум'ям сходить маком». Роги місяця-молодика звернені в бік настання світанку. Мак-видюк у різдвяних обрядах мав значення оберегу від нечистої сили, хвороб, символізував засівання і утвердження розмаїтих форм буття у космосі. Насінням маку надвечір Різдва селянин-господар обсіпав хлів. Цвіт маку — символ швидкоплинності і скороминучості життя.

Дерево у праукраїнців — модель живого зв'язку тричастинної вертикалі світобудови: підземного, земного і горішнього світу, минулого, теперішнього і майбутнього. Птах же у своєму вільному ширянні осягає всі три світи; в українських баладах і думах він традиційно приносить вісті рідним здалеку, навіть із потойбіччя:

*Струнка тополя тонша й тонша,
Мов дерево ставало б птахом.*

Рідне село Б.-І. Антонича Новиця на Лемківщині асоціюється у його поезії із горішнім райським і казковим світом дитинства, зі світанком, з ідеальним початком часів, до якого здійснює вічні повернення міфологія:

*З гір яворове листя лине.
Кужіль, і півень, і колиска.
Вливається день до долини,
Мов свіже молоко до миски.*

Явір в українських піснях — символ козака, тополя — дівчини чи молодої жінки. Уламок прадавнього міфу про явір як основу буття зберігся у казці про Івасика Телесика.

Кужіль як атрибут занять жінки старшого віку зустрічається у найдавніших за походженням тотемічних казках українського народу, зокрема у казці про солом'яного бичка. У них вчувається відгомін міфологічних уявлень про одвічно повторювану круговість буття, про богинь долі та роду — Рожаниць. З українськими Рожаницями перегукуються міфологічні образи давньогрецьких богинь долі — трьох мойр, котрі прядуть нитку людського життя.

Рятівні міфологічні образи світлих божеств, мотиви Світу-Дитини, народження світопорядку з хаосу прориваються з підсвідомості найталановитіших митців ХХ — ХХІ ст.: у поезії *Б.-І. Антонича* (1909—1936), у живописі на склі художниці-наївістки *А. Рак* (1922—2014) та гуашах-примітивах *М. Примаченко* (1908—1997), у живописі та скульптурі митців сьогодення *Олексія* та *Кирила Шевчуків* (кін. 1990-х — 2016).

Солярна символіка (символіка Сонця) в українських народних обрядах Різдва і Великодня поєднується із широким застосуванням сіна і соломи.

В українському святкуванні Великодня на давні язичницькі обряди та звичаї нашарувався християнський зміст. Велике значення має світло: очисний святий вогонь свічки символізує сонце, знаменує перемогу світла й тепла над темрявою, зимовим холодом, добра над злом. «Христос Воскрес із мертвих, смертю смерть подолав / І життя вічне нам дарував», — співається у великодньому тропарі. У давньоруській мові, як дослідив *О. Потебня*, «крес» означає вогонь, співзвучне з ним і поняття краси, адже недарма весна-красна.

Навесні пробуджується природа, а землю до родючості пробуджує перший грім. Символом цього першого грому є вербова гілка, про яку йдеться у вітаннях-замовляннях Вербної неділі: «Не я б'ю, верба б'є, / За тиждень Великдень! / Недалечко — червоне яєчко!» [*С. Килимник*. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Книга 2. — К.: «Обереги», 1994. — С. 29]. «На сході сонця після Великодньої ночі започатковуються обрядові ігри дітей та молоді на цвинтарі, тобто на великому обгородженому майдані навколо церкви, — пояснив *А. Свидницький* у

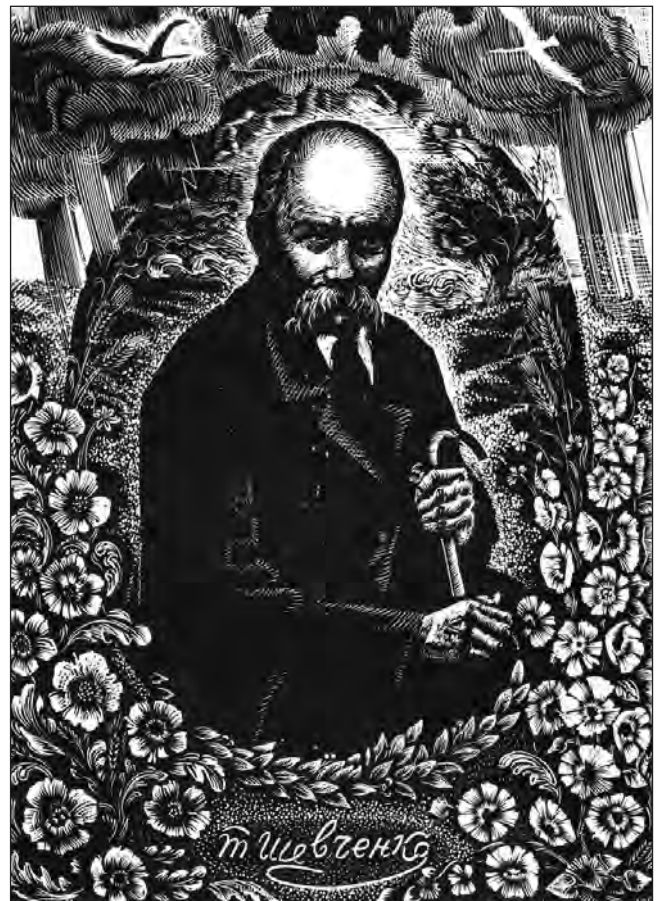
праці 1860 року «Великдень у подолян». Ці ігри тривають перші три дні Великодня.

Тарас Шевченко у пластичній картині вияскравив найсуттєвіші прикмети одного з найбільших річних свят українського народу:

*На Великдень на соломі
Проти сонця діти
Гralись собі крашанками ...*

*Вірш «На Великдень, на соломі»;
зб. «Малий Кобзар».*

Цей вірш поет написав у 1849 р. на засланні, включив його і до «Малої захалявної книжки», і до «Більшої книжки». Шляхом побожного ставлення до ближнього, милосердя до страждених і нужденних, на Шевченкове переконання, можна відновити порушену гармонію суспільного життя, втрачений рай, що був на початку часів (за міфологічними уявленнями) чи на початку життя.

М. Стратілат. Тарас Шевченко. 1979

Великдень має високоетичний зміст — вияв любові, милосердя, співчуття до ближнього, особливо убогого і нужденного; братерське єднання віруючих у спільній радості — у святкуванні воскресіння Христа, перемоги життя над смертю. В Україні на це свято батьки обдаровували дітей. Діти ж мимоволі виявляють закономірності повсякденного життя суспільства, у якому люди намагаються вивищитися один над одним. І це показав Т. Шевченко у тому ж вірші:

*Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З листвою пошили
Сорочечку, а тій стьоожку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові;
Кому свитку...*

Жінки в Україні на Великдень під час свячення пасок обдаровували вбогих і дітей-сиріт крашанками. І тут же, вдосвіта, між дітьми починалася гра «на-вбітки». Тарас Шевченко у своєму вірші не оповідає про те, як діти між собою товкалися крашанками чи котили їх з горбочка (хто зачепить два-три яйця із купки внизу, той виграв крашанку, а хто ні — той програв свою).

Поет переходить відразу до контрасту — показує життя сироти, якій нікому робити святкових подарунків, тому у Великдень вона може похвалитися тільки християнським милосердям священика:

*Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
– Мені мати купувала...
– Мені батько справив...
– А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
„А я в попа обідала!”
Сирітка сказала...*

Мета цього вірша — прищепити християнську мораль милосердя і співчуття до сиріт і вбогих.

Сучасну людину, закинуту у перенасичений інформаційно-технічний простір, але зuboжілу духовно, живописні та скульптурні твори Олексія та Кирила Шевчуків спонукають до пошуку фізичної і духовної рівноваги, до того, щоб пропустити закони аеродинаміки крізь власне ество і відкрити в собі чисті струмені національного мистецтва, починаючи з прадавнього, народного.

Адже «Метою мистецтва не є краса. Це було б завузьке обмежування. Мистецькі переживання не вичерпуються естетичними переживаннями. ... Метою мистецтва є викликати нашої психіці такі переживання, яких не дає нам реальна дійсність» [Б.-І. Антонич. ст. «Національне мистецтво» — С. 325]. «Мистецтво не відтворює дійсності, ані її не перетворює, як хочуть інші, а лише створює окрему дійсність. ... Навіть звичайний реалізм, коли він є мистецтвом, не обмежується тільки до простого відбивання дійсності» [там же, с. 324].

Б.-І. Антонич у своїй поезії запропонував два шляхи порятунку від духовної вбогості та злиденності: занурення у язичницьке відчуття єдності з природою і заглиблення в українську пракультуру. Ліричний герой поета переживає метаморфозу в рослину:

*Тут не бажаєм більш нічого —
Обкутатися мохом сну,
В прапервісний природи морок,
В прадавні впасти глибину.*

*Корінням вгрузнуть ноги в глину,
Долоні листям обростуть.
А бджоли до очей прилинуть
І мед, мов з квітів, питимуть»*

(вірш «Праліто», зб. «Три перстені»).

І тоді:

*Моя папороть, перед очима
Стає прапервісність твоя.
Ти ще рослинна, ти ще камінь,
Тебе обкручує змія.*

(вірш «Змія», зб. «Три перстені»).

Своїм безкорисливим служінням людям і тваринам, взагалі — існуванню буття на Землі, зразковими для антоничівського ліричного героя є рослини, до яких він звертається з «Молитвою» (однойменний вірш):

*Навчіть мене, рослини, зросту,
Буяння, і кипіння, й хмелю.
Прасловом, наче зерном простим,
Хай вцілю в суть, мов птаха трелем.*

Первозданна краса природи, тихого вечора, невіддільна для Б.-І. Антонича від Батьківщини, і малої батьківщини — села Новиця на Лемківщині, яке відійшло від України до території Польщі:

*Мов свічка, куриться черемха
В побожній вечора руці.
Вертаються з вечірні лемки,
До хат задумано йдучи.
Моя країно верховинна,
Ні, не забудь твоїх черемх,
Коли над ними місяць лине
Вівсяним калачем!*

(вірш «Черемхи», зб. «Книга Лева»).

Так, міфологія (вона ж — релігія кожного давнього народу) звертається до найбільш сталих основ людської психіки — образів дому, зокрема хліба (Віфлеєм, куди пішла Марія після народження немовляти Ісуса, у перекладі означає: Дім Хліба). Християнський обряд причастя — Євхаристія — до віри Христової і таїнств Божого життя здійснюється через куштування хліба й вина, які символізують плоть і кров Христову. Б.-І. Антонич перетворює образ хліба, найуживанішого етнічною спільнотою лемків, на метафору Місяця. Місячна символіка й досі відіграє важливу роль в українських обрядах Різдва.

Картини *Олексія Шевчука* «Червоний півник», «Сіноскрипт №2. Магічне скиртування, нав'язне історичними спогадами та пошуками самоідентифікації», скульптура «Чапля довгонога» (алюміній) зі спільного проекту з онуками *Марії Примаченко* вже

експонувалися в Національному музеї Тараса Шевченка (НМТШ) на виставці картин М. Прима-ченко та скульптурних сіноскриптів О. Шевчука.

Живописні полотна «Червоний пугач» (вертикальний політ), «Лисиця біла» (схема польоту), «Марево»; алюмінієві скульптури («Табурет», «Драбина»), скульптури, виплетені та спаяні зі сплаву металів (криці, міді), «Мрія», триптих «Віра, Надія, Любов» в образах пишнотілих барокових жінок із літаком, дельтапланом і голубами, експонуються в музеї Шевченка вперше. На одній із ікон у Володимирському соборі в Києві Віра, Надія, Любов (найменша постать посередині) теж представлені в образах трьох символічних персоніфікацій жінок.

О. Шевчук. Віра, Надія, Любов

серією робіт «Блискуче місто» представляв Україну в Австрії; у 2001 р. увійшов до ювілейного каталогу проекту «The best of Art calendar project»; від 2001 р. очолював творчу майстерню «ArtBuz».

К. Шевчук. Табурет

О. Шевчук. Міський горобчикськo. 2015

На скульптурах Олексія Шевчука позначилася професійна освіта архітектора, здобута у Київському інженерно-будівельному інституті у 1979–1984 рр. Багатогранний художник-експериментатор поєднує у своїй творчості архітектуру, живопис, скульптуру і сценографію. Олексій Шевчук – учасник понад 70 міжнародних виставок і мистецьких проєктів: у 1999 р.

О. Шевчук. Чапля довгонога

На виставці в НМТШ вперше були представлені скульптури з пруття, виготовленого з криці та сплаву металів (криці, алюмінію, нікелю), Кирила Шевчука «Гра з сонцем», «За мить до...», «Пихті Єва», «Літачок». Митець поєднав небароковий інтерес до скульптурного зображення людського тіла в різних ракурсах руху із неоромантичним осмисленням

К. Шевчук. Сон

К. Шевчук. Гра з сонцем

К. Шевчук. Літак

польоту людської душі; кроку, зупиненого перед падінням у прірву; з усміхнено-життєствердним сприйняттям спадку, подарованого людству біблійною прародичкою Євою. Талановитий митець у свої неповні 6 років був прийнятий у відділ образотворчого мистецтва Київської дитячої школи мистецтв №2; від 2009 до 2014 року навчався на архітектурному факультеті Київського національного університету будівництва й архітектури на відділенні малюнку і живопису. Сьогодні працює директором творчої майстерні «Артбуз». Кирило Шевчук – учасник міжнародних виставок, конкурсів, лауреат кількох міжнародних премій і дипломів.

Бароковий мотив ілюзорності людського світобачення Олексій та Кирило Шевчуки поєднують із мотивом злету людської душі, створюючи оптимістичні ілюзії реальності польоту.

О. Шевчук. Червоний пугач (вертикальний зліт)

О. Шевчук. Двовірна турбулентність

Щастя людині дарують занурення у первозданну красу природи та в давню культуру свого народу. Велич світобудови О. Шевчук передає мотивом світанкового народження світу з туману («Молоко туману», «Сіноскрипт №2»).

*Чорнорога корова всіх людей поборолала,
а білий віл всіх на ноги звів.*

*Вже розметався сонця вогник
Над зеленівіччям тих тополь,
Що серед них був світлий Бог зник,
А з ранку: «Сонце, ясночоль!»
Понад тополь верхи зелені,
Де скрипка обрію щемить,
Понад долини вогкі жмені,
Де трави плещуть у блакить
Петрів батіг і білу кашку,
Кривавника і моркви білий цвіт.*

*Це день, як вів, ступає важко
Вже безліч синьо-сизих літ...
Попід волом — зелений вир покуть.
Боги до світу зорі обірвуть,
Та й скинуть йому квіттям вниз, в густу траву.
Віл білорого сколе мураву,
Закрутиться у макових кущах червоних,
Змаліє — і до неба доросте у мріях сонних.
В пелюстках маку затремтить-спливе
У плесо малинове, у нове.
І там розстане, білий, наяву.
За ним корови чорні заревуть...*

О. Пономаренко

Повернення людини до першовитоків заради відновлення втраченого відчуття радості та повноти буття у творчості Олексія та Кирила Шевчуків часто виявляється у мотивах народження світу з яйця, польоту, сну, легкого сп'яніння, народження птаха. Радість щорічного весняного пробудження, весняного відродження світу передана у поезії Б.-І. Антонича мотивами польоту, скакання коней, метаморфози сонця у птаха, кружляння або сп'яніння:

*Зелений ясень, серп і коні.
Прилипнув хлопець до вікна.
В чарки сріблесті і червоні
Поналивалася весна.*

(вірш «Чарки»).

Сонячне проміння, ллючись крізь скляний дах високого білого атріуму Національного музею Тараса Шевченка, осяяло та виграло розмаїття і багатство вигинів форм скульптур Олексія та Кирила Шевчуків. Властивості металів, із яких виготовлені ці скульптури — криці, міді, алюмінію, нікелю — добре сприймаються у перебіжних зблисках мінливого сонячного світла, але залишаються невлонними для фотоапаратів і відеокамер.

Особливої чарівності скульптури набували при вечірньому освітленні за допомогою локальних підсвіток. Плетиво та сплави металевих форм виявлялись і вигранювались у раптових зблисках до найтонших нюансів, непомітних вдень. Надвечір ставали помітнішими і набували повноти форми за рахунок освітлення різноманітні літальні конструкції: повітряні кулі, дирижаблі, парашути, які звисали зверху по колу.

Таїнство народження світу з нічного мороку Б.-І. Антонич змалював у вірші «Корчма», в образах небесного столу — престолу і до п'янкості незбагнених зірок та Місяця:

*Червінці дзвонять на столі,
І місяць — найхмільніший келих.
Схилився вечір до землі
І срібним саявом ріки стелить. ■*

О. Шевчук. Молоко туману. 2012 р.